

KAASAEGSE METAFLOORITEOORIA ELEMENTE

§ 1: METAFLOOR KUI “REEGLIRIKKUMINE” JA KATSED TEMAGA TOIME TULLA

1. Generatiivne grammatika ei suutnud eristada grammatiliselt õigeid ja sisuliselt mõttekaid lauseid grammatiliselt õigetest, kuid absurdsetest.

Chomsky klassikalised absurdinäited:

Colorless green ideas sleep furiously

My typewriter has bad intentions

2. Keelekirjeldustesse toodi semantiline (tunnusjoone-) komponent:

mees [ELUS + INIMENE + ISANE + TÄISKASVANU]

poissmees [ELUS + INIMENE + ISANE + TÄISKASVANU + VALLALINE]

Valiku- ja kombineerimisreeglitega püüti välistada tunnusjoonekonfliktid.

3. Metafoorides nähti aga taolisi reeglirikkumisi toimuvat igal sammul:

inimesed saavad olla **lehmad** või **oinad**, nad **õitsevad** ja **närtsivad**; **aeg** muutub äkki **rahaks**; esemeid **pannakse mehele**; loomad **räägivad** ja käituvad inimestena; kehaosad või meteoroloogianähtused **nutavad** ja **laulavad** jne.

4. Reeglitesse hakati tegema mööndusi: tunnusjooni lubati **üle kanda** ka verbidelt noomeneile (Katz, Postal) või ka üldisemalt (Weinreich, Baumgärtner), lubada sõnadele üldse **laiemaid tähendusi** (Van Dijk), lubada tunnusjoonte lisamise kõrval ka nende **kustutamist** (S. Levin) jne.

5. 1960-ndate aastate lõpul kandus semantika raskuskese predikaatidele. Lause moodustajad jagati noomeniteks ja kõigeiks ülejäänuks (st. tüüpilisteks **argumentideks** ja tüüpilisteks **predikaatideks**). Tekkis nn. **süvakäänete**, st. argumenditüüpide liigitelu: AGENT, PATSIENT, INSTRUMENT, OBJEKT, KOHT, AEG jne. (Fillmore, McCawley, varane Lakoff).

6. Suurenes huvi keele kasutamise vastu tegelikus suhtlemises, arenes välja lingvistiline **pragmaatika**: **maksiimid** ja **kooperatiivsprintsiiip** (Grice); teisalt **kõneaktide teooria** arendamine (Austin, Searle). Searle töötas välja metafooriteooria, kus metafoori mõistmise võtmeks oli leida semantilised teisendused, mille rakendamise järel võinuks öelda, et algselt metafoorne lause on tõene. Daniel Davidsoni metafooriteooria andis erakordselt suure kaalu kontekstile. Öeldu tähendus jagati n-ö. **lause-** või **omatähenduseks** ja **lausungi-** või **kontekstiliseks** tähenduseks. Kontekstist olenevalt võis praktiliselt iga sõnajärgend hakata tähendama mida iganes.

§ 2: KOGNITIVISTLIKU METAFLOORITEOORIA TÄHTTEOSEID

- **1979 ja 1993.** Metaphor and Thought. Ed. by Andrew Ortony
- **George Lakoff & Mark Johnson:**
  - 1980.** Metaphors We Live By
  - 1999.** Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought
- **George Lakoff:**
  - 1987.** Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind
  - 1990.** The Invariance Hypothesis: Is abstract reason based on image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1-1
  - 1993.** The Contemporary Theory of Metaphor. In: Metaphor and Thought (2.tr.)
- **Mark Johnson:**
  - 1987.** The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason
  - 1993.** Moral Imagination: Implications of Cognitive Science in Ethics
- **George Lakoff & Mark Turner:**
  - 1989.** More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor
- **Mark Turner:**

1987. *Death is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*
1991. *Reading Minds: The Study of English in the Age of cognitive Science*
1996. *The Literary Mind: the Origins of Thought and Language*
- **Gilles Fauconnier & Mark Turner:**
    - 1994. *Conceptual Projection and Middle Spaces*
    - 1998. *Conceptual Integration Networks. Cognitive Science 22-2*
  - **Gilles Fauconnier:**
    - 1994 [1985]. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*
    - 1997. *Mappings in Thought and Language*
  - **Raymond W. Gibbs, Jr.:**
    - 1994. *The Poetics of Mind: Figurative thought, language, and understanding*
  - **Eve Sweetser:**
    - 1990. *From etymology to pragmatics: The mind-body metaphor in semantic structure and semantic change*

§ 3: KOGNITIVISTLIKU METAFLOORITEORIA PÕHISÕNUM LINGVISTIKALE

1. Metafoor pole eelkõige poetikasse kuuluv troop ega keeleviga, ka mitte üks keelt, vaid **ka meelt, inimõtlemit puudutav nähtus**, üks inimkeelele ja -meelele omase **kreatiivsuse** põhilisi avaldumisvorme, maailma **kategoriseerimise** põhivorme. **Suur osa keelest ja mõtlemisest ongi loomult metafoorne.**

2. Metafoor pole mitte kahe sõna või mõiste kitsas individuaalne suhe, mitte lihtsalt ühtede, “otsetähenduslike” sõnade asendamine teiste, figuratiivsetega, vaid täiesti **süsteemaatiline tava suhestada omavahel terveid mõisteregioone või kogemusdomeene** (*domains of experience, conceptual domains*) teatavate struktureeritud informatsioonikimpude või -võrkude (skriptide, freimide, skeemide, idealiseeritud kognitiivsete mudelite, mentaalsete ruumide) vahendusel. St. suur osa metafooridest on nn. **kontseptuaalsed metafoorid** (*conceptual metaphors*).

3. Metafoor on olemuselt **projektsioon**, “mapping” ühest mõistedomeenist, **allikdomeenist** (*source domain*) teise, **sihtdomeeni** (*target domain*). Seejuures **projektsioonide põhisuund pole vaba**, ükskõik kust ükskõik kuhu, vaid väga selgesti “**from body to mind**”. Inimese **mentaalne sfäär**, spetsiifilised inimomadused — **mõistus**, kõrgemat järku **emotsioonid**, **eetiline mina**, **inimsuhtlemine**, **ühiskondlik elu**, kõik, mis kuulub **kultuuri** — need on metafooride põhilised sihtalad.

Tundub täiesti loomulik ja kerge modelleerida ja termineerida

abstraktset mõistemaailma **konkreetse** abil — kuid mitte vastupidi;

ideaalseid objekte **materiaalsete** kaudu — kuid mitte vastupidi;

mentaalset sfääri **füüsilise** kaudu — kuid mitte vastupidi.

Ühesõnaga, on loomulik mõelda ja kõnelda **keerukamaist ja segasemaist** asjust **lihtsamate, selgemate**, “**kombatavamate**” asjade vallast võetud mentaalsete mudelite kaudu — kuid mitte vastupidi.

“Leikofiaanliku” kognitivistika 20-aastase arengu põhitulemused Lakoffi ja Johnsoni raamatu “Philosophy in the Flesh” (1999) järgi

- **The mind is inherently embodied.**
- **Thought is mostly unconscious.**
- **Abstract concepts are largely metaphorical.**

These are major findings of cognitive science.

§ 4: Kontseptuaalse metafoori ELU ON TEEKOND (LIFE IS A JOURNEY) manifestatsioone ja mõeldavaid liiteid muude metafooridega

- *Elu on teekond*
- *Elu on teekond, mis lõpeb surmaga*
- *Elu on teekond, mille lõppjaamaks ~ sadamaks ~ sihiks ~ ... on surm* (TEEKOND võib olla konkretiseerunud rongi- või laevasõiduks)
- *Halli habeme lehvides rühhib ta ikka veel oma igavese kodu poole* (liide metafooriga SURM ON KODU)
- *Inimesed ja loomad alustavad oma teed neljal käpal, inimesed jätkavad kahel ja lõpetavad kolmel* (parafras tuntud nn. Sfinksi mõistatusest; *kolmas jalg* tähendab siin keppi ja neil mõlemal on eesti keeles veel muid alltähendusi)
- *Ta elutee oli pikk ja okkiline* (nähtub link teravate, haavamisvõimeliste asjade metafooriklastriga; siin on need ilmselt taimset päritolu)
- *Mõne elu on sirge asfalt, teisel tolmune ja käärunuline* (SIRGE/KÕVER on ka eraldi võetuna võimsad produktiivsed metafoorid)
- *Sinu eluvanker veereb allamäge kuristiku poole* (VERTIKAALSUS ja KURISTIK omavad esindust ka väljaspool TEEKONNA kujundit)
- *Reipalt ja väsimatult astus nooruke rändaja ikka ülesmäge* (samuti liide VERTIKAALSUSEGA; võiks ka öelda, et lause esindab üldse metafoori KARJÄÄR ON TEEKOND)
- *Hoolimatult murdis ja trampis see paadunud don žuan kõiki õisi, mis ta teele sattusid* (liide metafooriga ARMASTATU ~ ARMASTUS ON LILL ~ ÕIS)
- *Vaata ette: teeveered on täis vargaid ja röövleid, hoia nende eest oma raha, tervist ja au* (link VARGUSE ja RÖÖVI kui “mittesanktsioneeritud omastamisviiside” metafooridega)

§ 5: LAKOFFI JA JOHNSONI PARAFRAASE METAFLOORIDE SUUNA KOHTA RAAMATUS “METAPHORS WE LIVE BY” (1980)

Lk. 59: ...we typically conceptualize the **nonphysical** in terms of the **physical** — that is, we conceptualize the **less clearly delineated** in terms of the **more clearly delineated**

Lk. 105: The metaphors come out of our **clearly delineated** and **concrete** experiences and allow us to construct **highly abstract** and **elaborate** concepts

Lk. 109: ...the **less clearly delineated** (and usually **less concrete**) concepts are partially understood in terms of the **more clearly delineated** (and usually **more concrete**) concepts, which are directly grounded in our experience

Lk. 112: ...we tend to structure the **less concrete** and **inherently vaguer** concepts (like those for the emotions) in terms of **more concrete** concepts, which are **more clearly delineated** in our experience

Lk. 115: Because so many of the concepts that are important to us are either **abstract** or **not clearly delineated** in our experience (the emotions, ideas, time, etc.), we need to get a grasp on them by means of other concepts that we understand **in clearer terms** (spatial orientations, objects, etc.)

Vrd. A. K. kui “stiihiline kognitivist” 1970-ndate alul:

... proverbial transfers seem to be not simply transfers “from the left to the right” or vice versa, but specifically directed and orientated. The proverb tends, very predominantly, to explain the **more complicated** through the **more simple**, the **less known** through the **better known**; it usually

presents, for example, the **mental** through the **physical**, the **ideal** through the **material**, the **social** through the **biological**, the **abstract** through the **concrete**, etc.

§ 6: ÜLDISEMAID TÕENDEID “SUURE PÕHIHOOVUSE” SUUNA KOHTA

1. (Talmy, Lakoff, Johnson:) Meie **füüsiline kogemus** (nt. kogemus **ruumi** või **jõu** kohta) on samuti struktureeritud meie teadvuses juba oma prepropositsionaalsel, **keele-eelsel tasandil**, jäädvustatud meie mälus teatud geštaltidena, assotsiatiivselt seotud teadmiste kompleksidena, nn. **kujundiskeemidena** (*image schemas*). See teadmus väljendub ka keeles, sh. metafoorides. Näiteks:

- **Geštalt SURVE, SUND (Compulsion):**

Meeleheide ajas ta vargile

Press avaldas valitsusele tugevat survet

Himu veab eest, tahtmine tõukab tagant (vanasõna)

Pole midagi, löö meestele press peale!

- **Geštalt BLOKEERING (Blockage):**

Sellest ei saa üle ega ümber

Investeeringute vähesus takistab tööstuse arengut

Mul on raske ületada psühholoogilist barjääri

Kohtulikke tõkendeid pole siiski vaja rakendada

- **Geštalt VASTUJÕUD (Counterforce):**

Poliitiliste jõudude kokkupõrget ei õnnestu enam vältida

Ära jookse peaga vastu sein

- **Geštalt KÕRVALEKALLE, -JUHTIMINE (Diversion):**

See süüdistus tuleb talle endale rikošetiga tagasi

Mõned seltsimehed on Partei peajoonest kõrvale kaldunud

- **Geštalt KÜLGE-, LIGITÕMME (Attraction):**

Teda kisub vägisi pudeli poole

Tõesti atraktiivne tütarlaps

Õllesummerid on noortele tõeline magnet

2. (Sweetser:) Nähtub kindel suund **sõnatähenduste ajaloolises arengus**

- **Modaalverbid** jt. polüsementilised verbid (*läheb; võib; peab* jt.) märkisid algselt samuti füüsilises maailmas toimuvat. Modaalverbide endi füüsilisemad alltähendused kuuluvad keele arengu varasemaile astmetele, abstraktsemad aga hilisemaile.

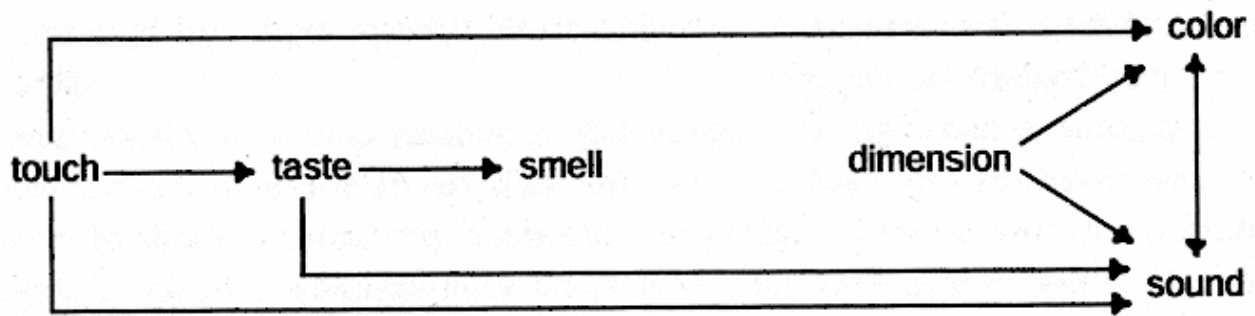
- Nn. **sensoorsel leksikal** on süstemaatiline komme metaforiseeruda, esmajoones inimese **mõistusliku tegevuse** alale (nt. paljud algselt nägemist tähendanud sõnad on hiljem hakanud tähendama teadmist).

- Sõnad, mis on algselt tähendanud **füüsilist kausaalsust**, kasvavad üle abstraktsemateks mõisteteks, mis piirjuhul lähenevad tähenduselt loogilisele **implikatsioonile**.

3. (Turner sugulussuhte-metafooridest:) **Põhjuslikkuse naiivteoreetiline käsitlus** taandub suuresti metafoorile PÕHJUSTAMINE ON SOOJÄTKAMINE (CAUSATION IS PROGENERATION).

4. (Yeshayahu Shen jt.) Uuringud nn. **sünesteetiliste metafooride** kohta näitavad, et ka projektsioonid eri füüsiliste tajutüüpide vahel osutuvad ühepoolsete ülekandevõimalustega süsteemiks, kus skaala ühes, kõige “füüsilisemas” otsas paikneb **taktiline leksika**, teises, “eeterlikumas” otsas aga **kuulmine ja nägemine** (täpsemalt: värvitaju):

Nt.: terav maitse ~ lõhn ~ valgus ~ praksatus

5. (Yeshayahu Shen jt.) Samasugune ühesuunaline, mittesümmeetriline pilt avaneb ka **võrdlustes, oksüümoronides, zeugmades**.
6. Kõikvõimalike **grammatikaliseerumisnähtude** areng keeles (nt. arvsõna *ein* muutumine umbmääraseks artikliks; adverbist ~ postpositsioonist *koos, kaas* on saanud käändelõpp *-ga; pea > peal; käsi > käes* jne.).
7. **Figuratiivse kõne areng lastel**: metonüümia kui “domeenisese” nihke teke on varasem kui metafoori kui “domeenidevahelise” seostuse teke.
8. (Lakoff ja Turner:) Igapäevases kõnes talitlevad **konventsionaalsed** metafoorid moodustavad ühtaegu loomuliku karkassi, skeleti, **grammatika** komplitseeritumate **poetiliste** metafooride mõistmiseks.
9. (Johnson, Lakoff:) **Moraalne teadvus ja terminoloogia** on struktureeritud suures osas metafoorselt.
10. (Lakoff ja Turner:) **Olemise Suur Ahel ja Suure Ahela Metafoor** (vanasõnadest inspireeritud konstruktid).

§ 7: LAKOFF JA JOHNSON (1999) MORAALSE TEADVUSE METAFOORSE LOOMUSE KOHTA

Moraalimetafooride aluseks on ühest küljest mitmed **universaalsed ontoloogilised metafoorid**, nt.: **ruumiga** seotud metafoorid (sh. orientatsioonilised, tee-metafoorid jt.); **jõu**-metafoorid (sund ja vastupanu, vaimu-, hinge- ja tahtejõud, tasakaal); **südamstruktuuri** metafoor, mis modelleerib igasuguseid kausaalseid suhteid ja laseb esitada moraaliseid akte kui **andmist** ja **saamist**.

Lisaks erilised **aksioloogilise suunitlusega** metafooritüübid:

- 1) **füüsilise heaolu ja teovõime** metafoorid koos oma negatiivsete antipoodidega: tervis ja haigus, valu ja nauding;
- 2) neile pealistatud **materiaalsete hüvede, majandusliku heaolu** metafoorid.

Moraal struktureerub suurelt osalt omamoodi **“moraalse raamatupidamise”** (*moral accounting*) keeruka ja väljaarendatud süsteemina: **võlg** ja **laen**, **hind**, **bilanss**, kättemaks kui **tagasimaksmine** või **retributsioon**, ausus kui **sotsiaalne kapital** jne.; pluss dilemmad egoismi ja altruismi, teenete järgi või kõigile võrdselt jagamise vahel.

“Universaalse tasakaalu”, “universaalse õigluse” (*fatum, karma*) uskumus: kestav ebaõnn või viletsus hakkab tunduma lootustandvana, kestav õnn või heaolu aga pahaendelisena.

Ühiskonna struktuur tervikuna saab moraali struktureerimise allikaks. Maailm mõtestub **riigina**, ühiskond **perekonnanana**. Moraali subjektide-objektide suhted kujunevad hierarhiliseks süsteemiks, mille alakorrusel asuvad **vanemad** (eelkõige **isa**), vaheastmetel igatliiki maapealsed **valitsejad** ja kõige ülemisel **Jumal**. Selle hierarhia lülid võivad olla üksteise metafoorideks: Jumalat võib nt. esitada **kuninga** või **isana**, kuningat **isana** jne.

Need metafoorsed rollid on kombinatsioonid kahetistest funktsioonidest:

- 1) hoolitsus, kasvatus, turvagarantii, tarkuseallikas, vastutaja;

2) võim, kontroll, sund, karistamine, ekspluateerimine.

Kõigil neil vahekordadel on

1) **looduslik-ontoloogiline**, jõust lähtuv motiveering (Jumal on eeldatavalt tugevam inimestest, inimesed loomadest ja taimedest, täiskasvanud lastest, mehed naistest jne.) ja

2) **sotsiaal-ontoloogiline** (sotsiaalne mõtestub tervenisti kui naturaalne, ühiskonna korraldus kui loomulik-looduslik kord).

Moraalne autoriteet motiveerub siis ühelt poolt füüsilise jõu suurusega, vastassuunas aga moodustub vastutusastmete hierarhia: inimesed vastutavad looduse eest, vanemad laste eest jne.

§ 8: OLEMISE SUUR AHEL (THE GREAT CHAIN OF BEING)

A. O. Lovejoy samanimeline raamat (1936).

OSA on naiivteooria, mis moodustas inimeste maailmapildi põhitüve **antiigis, keskajal, renessansiajal** ja hiljem. Selle kohaselt moodustavad kõik asjade liigid maailmas teatud **hierarhilise süsteemi**. Iga olend või asi kuulub koos endasarnastega sünnipäraselt Ahela teatud tasandile, teatud klassi, ja seda **kohta ei saa muuta**. Ahela kõige ülemises positsioonis on **Jumal**, talle järgnevad **inglid**, siis mitmesugused **inimklassid, loomad** jne.

			specifically human features
		instincts	instincts
	biological features	biological features	biological features
physical features	physical features	physical features	physical features
THINGS, SUBSTANCES	PLANTS	ANIMALS	HUMAN BEINGS

Lakoff ja Turner “**More than Cool Reason**” (1989) — OSA kui vahend **metafooride suuna** seletamiseks vanasõnades.

- Olemise entiteetid on taas hierarhilises järjestuses — **elutu** looduse ja asjade juurest **botaanilise** maailma, sealt **loomariiki** ja sealt **inimese** kui (Ahela põhiversiooni) ülemtasandi juurde.

- Mida kõrgemal hierarhias entiteetide klass asub, seda enam on tal omadusastmeid või käitumistasandeid: asjadel on **füüsilised** omadused (struktuur, funktsioonid), taimedel lisaks **bioloogilised** kvaliteetid, loomadel lisaks neile veel **instinktiivne** käitumine; inimesel on **kõigi** **tast alamate tasandite omadused, pluss veel puhtpetsiifilised inimomadused**: mõistus, eetika, keel, ilumeel, kalduvus ühiskondlikuks eluks jmt.

- Vanasõnadel on väga **antropotsentristlik** loomus. Inimene on vanasõnade temaatiline põhiojekt. Ta võib olla selleks otse või figuratiivselt, aga kui figuratiivselt, siis järelikult on **inimene vanasõnades ka metafoorsete projektsioonide peamine märklaud**.

- Skeemil moodustub seega omamoodi rist, mis jagab kogu olemise, kõik selle astmed ühest küljest **inimeseks ja kõigeks ülejäänuks**, teisalt **mentaalseks ja materiaalseks**.

§ 9: NÄIDE SEGADUSEST “METAFOOR VÕI METONÜÜMIA?”

Domeeni mõiste on kognitiivistikas väga segane ja mitmeti mõistetav asi. Kuid sellest sõltub otseselt metafoori ja metonüümia vahetegemine, kuna metafoor on kognitiivistliku teooria järgi **kaht eri domeeni** seostav operatsioon, metonüümia aga mõisteline nihe **ühe ja sama domeeni** piires.

Kognitiivistlike autorite metafoorinäited jäävad tavaliselt kõik n-ö. inimdomeeni (kui see on domeen), igatahes ei tee nad endale küsimust INIMESE : MITTE-INIMESE distinktsioonist. Aga Suur Ahel ja vanasõnad kui empiiriline aine on just õpetlikud selles mõttes, et see vahe näib tegelikult väga oluline.

Väga rohkesti on kirjutatud nt. nn. **emotsiooni-metafooride** kohta (G. Lakoff ise, Zoltán Kövecses jt.).

ARMASTUS ~ VIHA ON KUUMUS SULETUD KONTEINERIS on ühe emotsioonimetafoori traditsiooniline nimi.

Allikala on FÜÜSILINE (TEMPERATUUR, KONTEINER).

Sihtala on MENTAALNE (EMOTSIOONID).

Kuid need mõlemad on ühtaegu INIMESE aspektid, ja **temperatuuritõus on emotsioonide tegelik korrelaat**. St. kui panna esmane domeenivahe FÜÜSILISE ja MENTAALSE vahele, siis on see tõesti metafoor. Kui esmane vahe panna INIMESE ja MITTE-INIMESE vahele, siis muutub see metonüümiaks.

Või Antonio Barcelona näited:

He walked with drooping shoulders

John has a long face

Barcelona arutleb teises suunas, aga põhimõtteline probleem on sama:

Oletame, et meil on **emotsioonide** kontseptuaalne domeen;

emotsioonide kehalised järeilmid või väljendused oleksid sellest perspektiivist vaadatuna emotsioonide domeeni alldomeen;

edasi, õlgade või lõua norgus olek tooks sellesse alldomeeni **vertikaalsuse** all-alldomeeni.

Ning järeldeb, et taolist sahteldamist võiks jätkata lõpmatuseni.

Igapäevases keeles on palju selliseid nn. **visualisatsioone**, mis on ühest küljest **žestid**, teisest küljest **fraasid** ning mida on raske **metafoori ja metonüümia** vahel paigutada ja mitmete puhul ka raske otsustada, kas nad tulevad n-ö. **natuurist või kultuurist**:

punastas; kahvatas; pööratas silmi; välgutatas silmi; pilgutatas silma; raputas pead; vangutas pead; noogutas; sügas kõrvtagust; kratsis kukalt; näitas keelt; laksutas keelt; hammustas huult; ajas mokad mossi; kirtsutas nina; turtsatas (vihast või naerust); lõi silmad maha; kehitas õlgu; väristas õlgu; lõi kaht kätt kokku; plaksutas käsi; laiutas käsi jne. jpt.

§ 10: “ONTOLOOGILISED VASTAVUSED” JA INVARIANTSI HÜPOTEES

Kognitiivistid (eriti 1980-ndail aastatel) on püüdnud vältida kaht terminit, mis justkui kuuluksid loomuldasa vanade “valede” teooriate juurde.

1. **Otsene tähendus**. Aga metafoorsest tähendusest on ju võimalik rääkida ainult vastandades seda mingile muule tähendusele, et iseenast “ära tunda”. Lakoff ütleb ühes oma kirjutises umbes nii: mis ei ole metafoorne, see on mittemetafoorne. *The cat is on the mat* on nt. mittemetafoorne.

2. **Sarnasus**, mida traditsiooniline teooria pidas metafoori aluseks.

Kognitiivistlik põhitees oli see, et metafoor lausa **mõtestab** ja **struktureerib** ühtesid mõistealasid teiste terminites. Ja tõesti: me ei saa peaaegu mitte midagi öelda nt. **sotsiaalsete seisundite**, nende erinevuse ja muutumise, sotsiaalsete hierarhiate jms. kohta ilma **ruumimetafoore** appi võtmata: *redel, kõrge : madal, tõus : langus* jne.

Kuid teisalt: kui nt. Davidson väitis, et kontekstist sõltuvalt võib pea iga lause hakata tähendama praktiliselt mida iganes, siis kognitiivistlik teooria väidab nimelt, et domeenidevahelised projektsioonid on vägagi **valikulised**. Suur Ühesuunaline Vool on tõesti olemas, aga see on asja üldplaan. Konkreetsemalt vaadates ei aja nn. kontseptuaalsed metafoorid oma trasse ükskõik kust kuhu, vaid tõesti väga valikuliselt. **Kui aga need valikud ei ole motiveeritud sarnasusega, siis millega nad on motiveeritud?**

See paradoks viis 1990-ndate alul nn. **Invariantsi Hüpoteesi** (*Invariance Hypothesis*, hiljem lausa *Principle*) tekkeni. Selle järgi peab allika ja sihi vahel säilima millegi nn. **kognitiivne topoloogia**. MIS see miski on, selle kohta vt. järgnevaid tsitaate:

Lakoff 1993 (ja vist ka 1990):

Metaphorical mappings preserve the cognitive topology (that is, the image-schema structure) of the **source domain, in a way consistent with the inherent structure of the target domain.**

Juba 1989 (More than CR, 163): “...constraint that governs all generic-level metaphors, namely, that it preserve the generic-level structure of the target domain, except for what the metaphor exists explicitly to change, and import as much generic-level structure of the source domain as is consistent with that first constraint.”

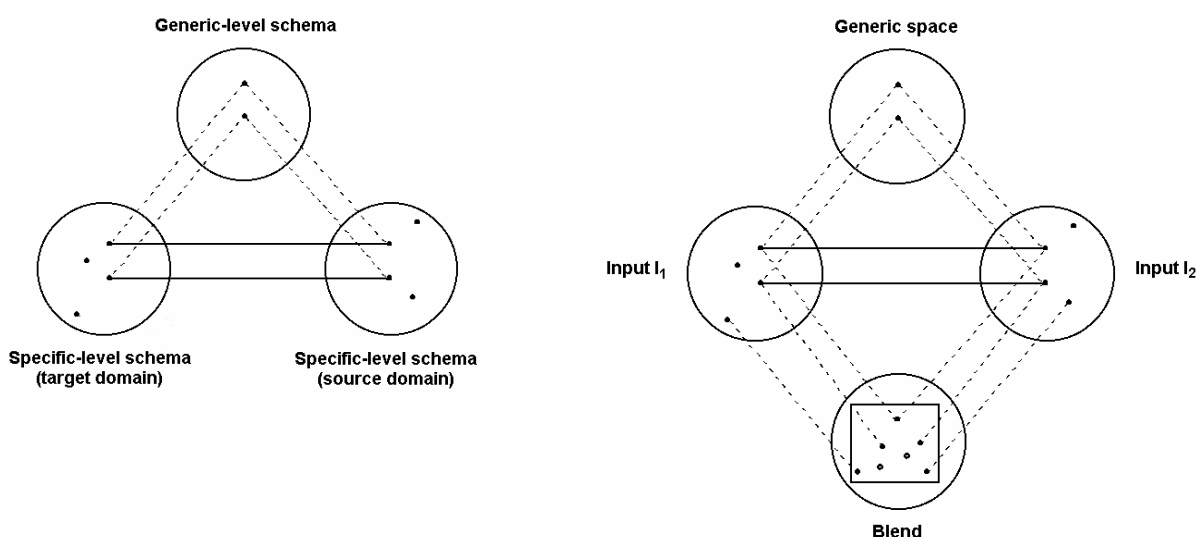
Turner 1990:

...mapping, for those components of the source and target domains determined to be involved in the mapping, preserve the image-schematic structure of the **target, and import as much image schematic structure of the source as is consistent with that preservation.**

Igatahes peavad allika ja sihi vahel kehtestuma nn. **ontoloogilised vastavused** ja säilima skeemide struktuurisamasused — nt. **kausaalne** struktuur, **ajaline** struktuur, **modaalne** struktuur, **eesmärgi**struktuur jne.

Mida igaüks neist täpselt tähendab, see jääb paljus lahtiseks.

§ 11: 3-SKEEMILINE JA 4-RUUMILINE METAFOORIMUDEL

Kolmeskeemiline ja rombikujuline metafoorimudel (Fauconnier' ja Turneri järgi)

§ 12: FAUCONNIER' JA TURNERI KONTSEPTUAALSE INTEGRATSIOONI TEOORIA, MENTAALSED RUUMID JA BLEND

Kontseptuaalne integratsioon on väidetavalt **universaalne kognitiivne operatsioon**, mille toimeala ei piirdu sugugi metafooridega. Kuid tuntav on ta geneetiline seos Olemise Suure Ahelaga (rmt. "More than Cool Reason"), kus lisandus **geneeriline komponent** ja algas mudeli areng **2-skeemilisest 3-skeemiliseks** ja sealt edasi **4-ruumiliseks**.

Kontseptuaalse integratsiooni kesksed võtmesõnad on **mentaalsed ruumid** ja mõisteline nn. segustumine v. sulandumine e. **blend**.

Mentaalsed ruumid on algselt Fauconnier' termin. Need on **suhteliselt väikesed, omavahel seotud mobiilsed mõistepaketid**, mida meie meel konstrueerib lokaalse mõistmise ja tegutsemise eesmärgil kõikjal, kus toimub mõtlemine ja rääkimine. Mentaalsete ruumide ülesehitamiseks ja linkimiseks kasutatakse samuti mitmesuguseid **kujutamisperoperatsioone**, nagu **1) projektiivsed** kujutused (*projection mappings*), mille põhiosa moodustavad metafoorsed projektsioonid; **2) pragmaatiliste funktsioonide** kujutused (*pragmatic function mappings*), millele taanduvad metonüümia ja sünekdohh; **3) skeemide** kujutused (*schema mappings*), mis vahendavad üldiste skeemide, freimide ja mudelite rakendusi konkreetsetes kontekstides ja mida kasutatakse neis kontekstides esinevate situatsioonide struktureerimiseks.

Geneeriline ruum kujutab endast sisendruumide (st. allik- ja sihtruumi) abstraheritud semantilist või kontseptuaalset **ühisosa** ($A \cap B$). **Blend** aga "is neither a union nor a blur", seega siis mitte lihtsalt sisendruumide hulgateoreetilise summa ($A \cup B$) või erisus (Shefferi joon) ($A \setminus B$).

Osa oma kontseptuaalsest struktuurist omastab blend mõlemast sisendruumist (kõigist sisendruumidest), kuid **töötab nende põhjal välja omaenda struktuuri**, mida pole üheski sisendruumis ning mis on tihti "mittetegelik" (*counterfactual*) või "võimatu". See nn. ettenägematu või väljakasvanud (*emergent*) struktuur töötatakse välja kolme omavahel seotud operatsiooniga:

- 1) **kompositsioon** (*composition*): blend teeb kättesaadavaks uued suhted, mida ei eksisteerinud sisendruumides eraldi võetuna;
- 2) **lõpuleviimine** (*completion*): teadmised taustfreimidest, kognitiivsetest ja kultuurilistest mudelitest lubavad käsitada liit- või segastruktuuri, mis on blendi projitseeritud sisenditest, kui osa suuremast iseseisvast struktuurist;
- 3) **viimistlemine, väljatöötus** (*elaboration*): see on blendi "käikulaskmine", st. kognitiivne töö blendis endas ta seesmise loogika alusel, imaginatiivne simulatsioon, mis võib kesta kui tahes kaua.

§ 13: VALVENÄITEID BLENDI KOHTA FAUCONNIER'L, TURNERIL JT-L

1. Mitmesuguste ajaliste, konditsionaalsete ja loogiliste plaanide põimumise näiteid:

- **Näiline võistlus laevade vahel** — "Northern Light" (1853. a.) ja "Great America II" (1993 a.)
- **Kui oleks... -laused** (*counterfactuals*), nt.
Kui Watergate oleks juhtunud Prantsusmaal, poleks see Nixonit kahjustanud
Kui Bill Clinton oleks olnud "Titanic", siis oleks jäämägi ära uppunud
- A. Koestlerilt pärinev **paradoks buda mungast**, kes ühel päeval ronib mäetippu ja teisel päeval laskub sealt taas orgu; etteantud tingimuste kohaselt peab leiduma koht, kus ta asub mõlema teekonna ühel ja samal kellaajal (kuigi lubatavasti eri päevadel), st. antud blendilises projektsioonis võib ta kohtuda iseendaga

2. Fantastilisi konstruktsioone, mida mingis võimalikus maailmas tuleb mõista visuaalselt ja/või füüsiliselt reaalsena:

- **Bertrand de Borni kuju Dante "Põrgus"**, kus ta hoiab käte vahel oma kehast eraldatud pead ja tõstab seda kätega, kui on vaja rääkida
- Traditsiooniline **surma kui Julma Niitja** (*Grim Reaper*) **kuju**, st. musta kapuutsiga talaari

rüütatud luukere, vikat käes või õlal

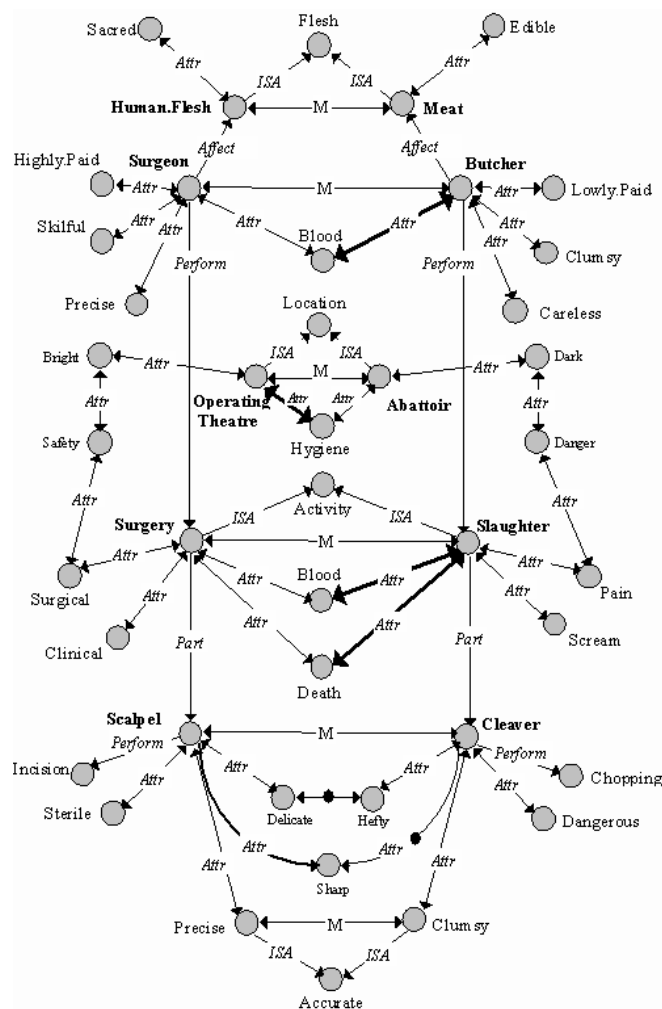
3. Lauseid, mida võib kvalifitseerida nominaal- või predikatiivmetafoorideks:

- See kirurg on lihunik ~ Kõik kirurgid on lihunikud
- Kaevab ise endale hauda

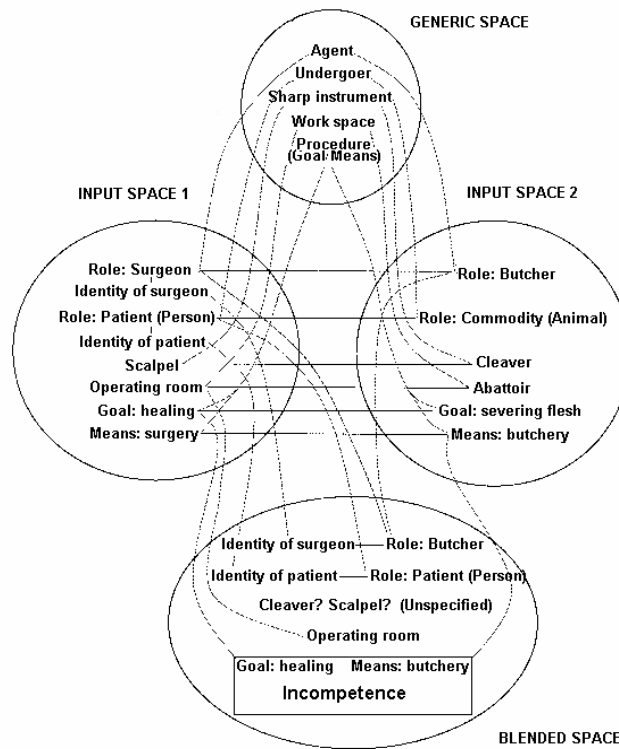
§ 14: KIRURGI-LIHUNIKU MUDEL (TONY VEALE'I JÄRGI)

Illustreerib mudeli SAPPER tööpõhimõtet. SAPPER modelleerib semantilise mälu talitlemist uudsete metafooride vastuvõtul. Metafoor on kahe eri skeemi koaktivatsioon mälus. Skeemide kogum moodustab mõistete ja nende seoste võrgu. Osa seostest on juba kehtestatud, teised esialgu “magavad”. Nt. kirurgil on etteantud seosed opereerimise, opitua, skalpelliga, lihunikul loomatapmise, tapatalli, lihunikukirvega. Iga seose püsivus (tihedust, “salientsus”) iseloomustatakse teatava arvparameetriga. St. pinge võrgu eri osades varieerub. Uue metafoori loomine “äratab” seose kahe mõiste vahel ja vallandab aktivatsiooniprotsessi, mis haarab mõlema mõiste kõiki seoseid ning lisaks sellele äratab hulga uusi, seni uinunud seoseid.

Uue metafoorse seose loomine aktiveerib kaht tüüpi reeglid. **Triangulatsioonireeglid** “sulevad” kolmnurgad kõigis kohtades, kus on juba olemas kolmnurga kaks külge. Näiteks opereerimine ja loomatapp assotsieeruvad mõlemad vere ja surmaga; skalpell ja lihunikukirves on mõlemad teravad; opituba ja tapatall on mõlemad (tegevus)kohad jne. **Kvadratuurireeglid** (*squaring rules*) on teisest järku konstruktorid, mis “build bridges upon bridges” ja näitavad “territoriaalse ekspansiooni”, st. domeenide kongruentsuse määra. Metafoori mõistmine kutsub seega esile olulisi muutusi semantilise mälu võrgus ja metafoori uudsust võib hinnata nende muutuste suuruse põhjal.

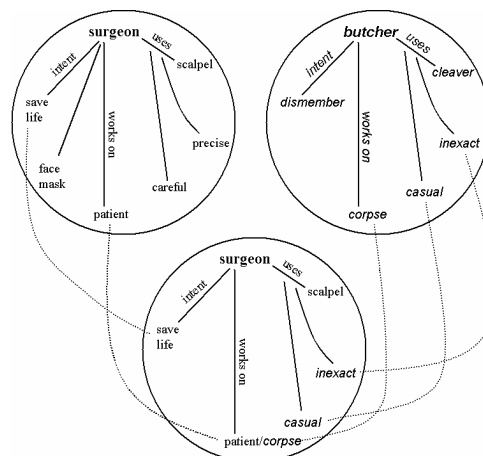
§ 15: KIRURGI-LIHUNIKU MUDEL (GRADY, OAKLEY JA COULSONI JÄRGI)

Metafoori struktuuris eristatakse 5 elementi, nende generilisteks tähisteks on Agent, Menetletav, Terav instrument, Tegevuskoht ja Protseduur (Eesmärk/Vahend). Agendid ja menetletavad on mõlemas ruumis varustatud rolli tunnusega, aga “kirurgilises” sihtruumis ka identiteedi tunnusega.

Agentiivsest osast kandub blendiruumi segu, kel on kirurgi identiteet, kuid kes täidab lihuniku rolli. **Menetletav** tuuakse blendi täielikult sihtruumi poolelt, st. see on jätkuvalt patsient koos ta rolli ja identiteediga. **Tegevuskohaks** blendis on samuti jätkuvalt opituba. Kas **terariist** on blendis skalpell või lihunikukirves, jääb määratlemata. **Eesmärk** (ravi) kutsutakse blendi sihtruumist, aga **vahend** (*butchery*) — allikruumist. Viimane vastuolo kätkebki blendi tuuma, kust lähtub ka lõppjärelendus kirurgi ebakompetentsuse kohta.

§ 16: KIRURGI-LIHUNIKU MUDEL (BRIAN MARICKI JÄRGI)

Geneeriline representatsioon puudub, kontseptuaalseid moodustajaid on 4:

kavatsus (päästa elu / tükeldada liha);

tegevuse objekt (patsient / (looma) surnukeha);

tööriist (skalpell / lihunikunuga);

tegevuse iseloom (hoolikas ja täpne / hooletu ja ebatäpne);

kirurgi ruumis on välja eristatud veel näomask, kuid seda blendis ei kasutata.

Blend angažeerib

kavatsuse ja instrumendi sihtruumist,

tegevuse iseloomu allikruumist,

tegevuse objekti aga (patsient / loomakere) mõlemalt poolt korraga.

See moodustabki blendis küllalt muljeka puändi: “a patient who is a corpse” ja kätkeb peamist teavet kirurgi võimete kohta.

§ 17: PERSONIFIKATSIOON KUI VASTASSUUNALINE VOOL JA KONTSEPTUAALSE “POOLDUMISE” ALLIKAS

Suur Ühesuunaline Vool ja Suur Ahel näitavad, et omaenda mentaalne sfäär on inimese jaoks **kõige segasem ja seletamatum** osa tegelikkusest, metafooride peamine sihtala. Ühtaegu on inimene iseendale **kõige tuttavam ja arusaadavam** osa loodusest, käepärane mudel kõige ülejäänud mõtestamiseks, metafoorsete projektsioonide võimas allikas.

Seda Suurele Voolule vastassuunalist voolu kehastab hüpermetafoor SÜNDMUSED ON TEOD (EVENTS ARE ACTIONS), teisisõnu: **personifikatsioon**, **antropomorfisatsioon**, **animatsioon**.

Suure Ahela järgi jaguneb kogu Olemine kolmeks sfääriks:

1) **mitteinimlik**;

2) “**elementaarimimlik**” (füüsiline, bioloogiline, instinktiline), st. inimese ja muu looduse ühisosa;

3) “**kõrgimimlik**” (mentaalne ja abstraktne).

Personifikatsioon võib tähendada kahesuunalist operatsiooni:

1) **personifitseeritakse midagi mitteinimlikku, kuid konkreetset:** *Tuli röövis kogu mu varanduse; Kõrred hakkavad juba lund vihkama; Tuul nutab haledasti; Ülalt jälgis meid kahvatunäoline kuu; Lõvi on loomade kuningas*

2) **personifitseeritakse midagi mentaalset või abstraktset:** *Aeg pühkis lõpuks ta pisarad; Surm niitis valikuta noori kui ka vanu; Vanadus on eide näole palju kortse kündnud; Edu kannustas teda uutele katsetele; Ahnus lükkab auku; Hing laulab ja hõiskab sees*

Väga produktiivsed on mõlemas liigis nn. **sugulussuhte-metafoorid**, sh. vanasõnades: *Õöl on üheksa poega; Hundile on udu onu, vihm veli, kaste kaelalõikaja; Eks on oleksi poolvend; Õnnetus ja hooletus on vennad; Ettevaatus on tarkuse ema; Aeg on õnne ema.*

Nii toimib personifikatsioon kontseptuaalset **pooldumist** või **dualismi** tekitava tegurina: **mitteinimlikele asjadele kasvatatakse külge ka inimlik mee- ja tahtesfäär, abstraktsed ja mentaalsed asjad saavad endale “keha”.**

Retoorilis-keeleline personifikatsioon on geneetiliselt mandunud animism, st. ka hea aine retoorika ja usundi suhete uurimiseks. Usunditeoreetik **Stewart Guthrie** arvab, et antropomorfeerimine on igasuguste usundlike kujutluste ja vaadete aluseks ja allikaks üldse. Ka kehastest väljunud hingede jaoks on raske kujutleda täiesti kehatut eksistentsi, hauatagustel maailmadel on rahvausundis tavaliselt ka mõningane “infrastruktuur” või materiaalne kehastus. Inimese materiaalne ja mentaalne pool kipuvad personifitseeruma kui dualiseeritud isiksused ka väljaspool hauataguseid vm. üleloomulikke ilmu, otse meie endi sisemuses (**Lakoffi “Selfi-teoorias”** nt., millest meie järgmine ja viimane näide).

§ 18: George Lakoffi LÕHESTATUD ISIKSUSE (DIVIDED PERSON) metafoor ja Selfi-teooria

- Inimene kontseptualiseerib oma siseelu mitmete erinevate metafooride abil, mille allikdomeenideks on **füüsiline ruum, omamine** (*possession*), **jõud** ja **sotsiaalsed suhted**.

- Inimese siseilma komponendid on **Subjekt** ja mitu erinevat **Selfi**.

Subjekt on meie teadvuse, subjektiivse kogemuse, mõistuse, tahte, olemuse asupaik. Kõik ülejäänud on Self: meie kehad, sotsiaalsed rollid, minevik jne.

- Üldises **SUBJEKT-SELF-metafooris** võtab Subjekt sihi, Self aga allika rolli. Subjekt näib isiksusena, Self aga võib konkretiseeruda kui

- 1) **objekt, asi** (me võime *ennast unustada*, hiljem uuesti *ennast leida*, *end koguda*, *ennast kätte võtta* jne.);

- 2) **koht ruumis** (võidakse olla *beside myself*, minna *endast välja* jne.);

- 3) **isik**, nt. mingi sotsiaalse rolli täitja (laps, sõber/vaenlane, hoolealune, teener) või iseenda projektsioon teisele inimesele (pööretes, nagu “kui ma oleksin sinuks, siis...”);

- Lisaks töötab **OLEMUSLIKU SELFI (ESSENTIAL SELF) metafoor**.

Indiviidis on **Olemus**, mis teeb ta unikaalseks. Olemus mõtestub vaikumisi Subjekti osana. Kuid tihti läheb meie Olemus lahku sellest, mida me tegelikult teeme.

OLEMUSLIKU SELFI metafoori järgi on meil **lisaks Subjektile kaks Selfi**, kellest/millest **üks on kooskõlas Subjektiga** (ja mõtestub kui “õige” või “Tõeline” Self), **teine aga on Subjektiga vastuolus** (ja mõtestub kui isik või kui konteiner Tõelise Selfi sisemuses).

Olemusliku Selfi metafoor realiseerub kolmes modifikatsioonis:

- 1) **Seesmine Self**: viisakus, hirm kedagi solvata, avalik situatsioon üldse takistavad meid olemast alati päris siirad; see viisakas Self moodustab siis meie Välise Selfi, mille sees peitub teine, Seesmine Self (ja häbelik on ta kas seetõttu, et on õrn ja habras (*fragile*), või seetõttu, et on hirmus);

- 2) **Seesmine Tõeline Self**: selles variandis on Seesmine ja Tõeline Self kooskõlas omavahel ja ka Subjektiga ning moodustavad koos igatpidi nägusa Selfi, kuid selle sees peitub hirmus teine Self ja võib välja pääseda, kui kontroll on kaotatud (nt. kui ollakse purjus, ärritunud või masendatud);

- 3) **Tõeline Self**: sa oled elanud kogu oma elu valedes, vastu oma südametunnistust ja olemust ega oskagi teisiti, kuid sinu sees peksleb ja heitleb miski, sa tahad muutuda ja leida oma Tõelise Selfi; see võib õnnestuda või ka mitte.